

De visie van M.C. Smit en de geschiedenisdocent

– door Arie van Dijk –

Transparant 8.4 (1997) 17-20

Graag wil ik reageren op de bijdrage van Dr. Poley over “historisch besef bij M.C. Smit”. Het artikel heeft heel wat bij me losgemaakt. Men leze daarom de hier volgende bespiegeling, die geen systematische verhandeling pretendeert te zijn, eenvoudig als ‘enkele losse gedachten’.

Prof. Smit heeft, nu zo’n dertig jaar geleden, het begrip ‘eerste geschiedenis’ geïntroduceerd. Bij wijze van proef oppert Poley de gedachte dat dit kernbegrip bij Smit evengoed kan worden weergegeven door het begrip koninkrijk Gods. Met deze suggestie zijn we mijns inziens op een gelukkig spoor gezet.

De eerste geschiedenis

Met zijn zoeken naar de zin was Smit bezig met vragen op de rand van het menselijk bestaan en aan de grens van het menselijk kennen. Het ging hem om zicht te krijgen op de oorsprong en de dragende grond van alles. Welnu, wat is vaster, fundamenteeler en meer omvattend dan het koninkrijk Gods? Zeker, verwante begrippen zouden ook dienst kunnen doen, zoals Schepping, Verbond, de ere Gods, het heil, of andere grondnoemers. Hoe dan ook, Smit wilde op een nieuwe manier de tijd betrekken op de eeuwigheid, de geschiedenis leven en lezen *sub specie aeternitatis*. Vandaar dat hij voortdurend aandacht vroeg voor wat men in zijn kring ‘het zin-karakter van de werkelijkheid’ was gaan noemen: de rusteloze zijnswijze van al het geschapene in haar constante oriëntatie op de Oorsprong aller dingen.

Terecht vestigt Poley de aandacht op Smits idee van de ‘dubbele oorsprong’ van de feiten. Het gaat daarin om het onder woorden brengen van wat de ‘eerste geschiedenis’ nu eigenlijk is. Elders bij Smit heet zij het kanaal waarlangs de zin van de geschiedenis ons toevloeit. Ik bedoel hetzelfde wanneer ik de gedachte hier iets anders omschrijf dan Poley doet, als volgt. De historicus moet steeds twee dingen voor ogen houden. Er is een voorgrondgebeuren en een achtergrondgebeuren. Er is een binnenwereldlijk, aards krachtenveld waarin de feiten op ons afkomen, en tegelijk, daarin meekomend, is er de zin van het leven waarop de mens moet antwoorden, en wel in keuzen die hij voor de Zingevoer zal hebben te verantwoorden. Zo verwoord blijft, geloof ik, de kerngedachte dezelfde. Elk mens, elke generatie staat telkens voor de keuze: zal ik dit of dat afwijzen en tegengaan, of oppakken en versterken, danwel ombuigen en verbeteren?

Aandacht vragen voor de goddelijke oorsprong van al wat is – van alles wat bestaan heeft en gestalte krijgt in de tijd – vond Smit geen overbodige luxe in een tijdperk van een vlak, horizontalistisch, aardsgebonden levensbesef. Uiteraard is het stellen van de oorsprongsvraag voor de historicus tweede natuur. Zij is eenvoudig niet te onderdrukken bij de bestudering van het verleden. Maar historici vragen doorgaans niet door, zij staken te vroeg.

Waarvan ontspringt uiteindelijk de geschiedenis? De gebruikelijke antwoorden zijn gevarieerd. Uit het samentreffen van talloos vele dynamische krachten, invloeden, werkoorzaken. Of uit de onuitputtelijke creativiteit van de mens. Of uit toeval, het (nood)lot, de onberekenbare chaos.

Geen van deze antwoorden bevredigt de christen-historicus. Het wil er bij hem of haar niet in, dat de geschiedenis zelf de kracht zou bezitten om de dingen voort te brengen, nieuwe vormen en ideeën te voorschijn te roepen. Nee, die liggen in de geschiedenis ingebed als ge-

schapen mogelijkheden voor de mens om er gestalte aan te geven. In alle dingen treedt ons de goddelijke Oorsprong tegemoet die alles schiep en nog in stand houdt.

Maar het kwaad dan? Bij alle historische verschijnselen is het zaak, te onderscheiden tussen structuur en richting. Dan gaan we twee vragen stellen. De eerste vraag luidt: wat is er in dit verschijnsel dat teruggaat op iets voorgegevens, iets structureels, iets dat uitnodigt om het nieuwe tot stand te brengen, het leven te bevorderen, de samenleving te verbeteren, de medemens tot zijn recht te laten komen?

De tweede vraag luidt: wat is er aan dit verschijnsel dat uitdrukking is van het mensenhart dat op die uitnodiging antwoord geeft en er een bepaalde richting mee uitgaat, hetzij gehoorzaam, in liefde en trouw, hetzij afvallig, eigenwillig, tegendraads? Deze tweeledige vraagstelling leidt vanzelf tot een nog weer andere tweezijdige benadering van de geschiedenis, door Poley aangestipt met verwijzing naar het begrip ‘de voorgrond.’

Wie zich dagelijks met geschiedenis bezig houdt staat in de verleiding zich blind te staren op wat voor ogen is, de geschiedenis van het voorgrondgebeuren. Die voorgrond is ons aller leefmilieu en verdient onze nauwlettende aandacht, maar volgens Smit dienen we er wel doorheen te zien en het besef levendig te houden van wat op de achtergrond gaande is: de worsteling tussen zin en anti-zin. Nu lag het niet in Smits aard om als wetenschapper die achterliggende wereldhistorische geestesworsteling ter sprake te brengen in termen van de Heilige Geest en de Satan. Die zijn het immers die worstelen om de harten van de mensen, vanwaaruit de uitgangen des levens vorm krijgen, al naar gelang wat daarbinnen leeft? Maar dat Smit met die verborgen werkelijkheid intens rekende staat wel vast.

De gelovige die de geschiedenis overdenkt, kan zich zo goed vinden in het woord van Ranke, verdiept door een woord van Vossler: elke tijd, iedere daad, elk feit staat in onmiddellijke verhouding tot God.¹ Inderdaad, de geschiedenis speelt zich af *comm Deo*, voor Gods aangezicht, en dat maakt alle gebeuren zinvol. Men vrage zich nu af: resoneert dit in mij bij de bestudering van het verleden? Trilt dit mee tijdens mijn lessen? Dankzij dat wereldhistorische *coram Deo* heeft de mens van nu niet alleen contact – diep-menselijk contact – met de 80-jarige oorlog, de nadere Reformatie, of het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook met de Gracchi, de Maya-kultuur, en de volgelingen van Bhoedda.

[18]

Het in-elkaar-grijpen

Het blijft intussen een moeilijke opgave, dat in één denken van een eerste en tweede geschiedenis. De eerste is echt eerst; ze is voorgegeven, en van mysterieuze, goddelijke oorsprong. De tweede is overgegeven in de handen van de verantwoordelijke mens en doet een geschiedenis ontstaan die openligt voor empirische studie en analyse. En die twee zouden ineen liggen, onontwarbaar met elkaar verweven? Wie kan dit vatten, wie kan hiermee uit de voeten? Niet alleen historici hebben hierover bij Smit geklaagd. Ook filosofen staan hier voor een grens in het menselijk begripsvermogen.

Het zij zo. Met begrijpen zal 't niet gaan. Het gaat bij dit alles – Poley treft dit zo goed – om een geloófshouding. God is ontegenzeggelijk actief aanwezig in het gebeuren, als schepper en onderhouder, met zijn wil voor de ontsluiting van de werkelijkheid, zijn wetten voor het leven. Dat speelt allemaal mee wanneer het empirisch gebeuren uit de handen van de kiezende en handelende mens tot aanzijn lijkt te komen. Het is de historicus derhalve geraden, het besef hiervan op de achtergrond te laten mee resoneren wanneer hij of zij de geschiedenis probeert te verstaan in haar volle breedte en diepte, in haar wonderlijk geheim. Het gaat ons om een bijbelse grondinstelling. De christen-docent bepaalt zijn stofindeling en baseert zijn didactiek op deze grondinstelling. Het is een instelling die heel zijn visie op de geschiedenis

---

¹ M.C. Smit, *De eerste en tweede geschiedenis*, bew. J. Klapwijk (Amsterdam) 196.

doortrekt en beheerst en die dan ook als vanzelf de strekking van heel z'n onderwijs, tot aan de dagelijkse sfeer in de klas, beslissend beïnvloedt.

De scheppende hand Gods

Persoonlijk heb ik altijd moeite gehad met Smits grote terughoudendheid ten aanzien van het spreken over Gods Hand. Men kent de wijsgerige bezwaren: alsof God af en toe ingrijpt maar verder de geschiedenis op haar beloop laat. Dat is inderdaad een onbijbelse gedachte. De bijbel tekent ons de ganse schepping als van ogenblik tot ogenblik afhankelijk van Gods onderhouding. Hield God als het ware even zijn adem in - de wereld was niet meer. De natuurwetten dwingen niet, en de wetten van het zedelijk-geestelijk leven dringen niet, tenzij God ze voortdurend doet gelden. Hij houdt zijn wereldorde genadig in stand.

Smit wilde ernst maken met enkele sleutelwoorden uit de Schriit: 'Door het geloof verstaan wij, dat de wereld door het woord Gods is toebereid, alzo dat de dingen, die men ziet, niet geworden zijn uit dingen, die gezien worden' (Hebr. 11:3). En: 'Zendt Gij uw Geest uit, zo worden zij geschapen, en Gij vernieuwt het gelaat des aardrijks' (Ps. 104:30). Of dat andere psalmwoord: 'Zo de HERE het huis niet bouwt, tevergeefs arbeiden de bouwlieden daaraan' (Ps. 127:1). Hier liggen Gods werk en mensenwerk in één. Alleen over dat laatste rept de doorsnee geschiedenisles. Ten onrechte.

Wie bijbels wil denken kan God niet buiten z'n lessen houden, dunkt me. Wijlen prof. H. Berkhof had groot gelijk toen hij geschiedenisdocenten aanspoorde om het niet bij een betuiging van een algemeen voorzienigheidsgeloof te laten maar ook af en toe heel expliciet de geschiedenis gelovig te duiden en de wonderlijke leiding Gods aan te wijzen.² Voorzichtig, bescheiden, voorlopig, dat wel, maar ook openlijk en met overtuiging. Dit te doen is niet meer dan plicht voor de gelovige, aldus Berkhof. Uit dankbaarheid.

Ik ben dat met Berkhof eens. Falen, 'misduiden' blijft dan zeker mogelijk, maar is dat zo erg? Het kan gebeuren dat men na verdere studie, of na verloop van tijd, na hernieuwd onderzoek en nieuwe publikaties op grond van nieuw ontsloten archiefbronnen, tot de conclusie komt: wat ik geneigd was toe te schrijven aan Gods genadige uitredding, of tuchtende hand, blijkt vooral het werk te zijn geweest van dringende omstandigheden of dwalende mensenkinderen. Maar ons besef van Gods aanwezigheid, ook daar, verdwijnt daarmee niet; alleen maar, het blijft dan voor ons oog meer verborgen wat de zin en de historische betekenis ervan was en zal zijn. Preekjes in de klas zijn ongepast, maar het moet wel zo zijn dat de leerlingen aan het einde van het jaar tegen elkaar zeggen: wat je er ook van denkt, we zijn van 't jaar in de geschiedenis ingeleid door iemand die gelooft.

Dagelijkse vernieuwing

Indachtig de eerste geschiedenis zien we nog meer. Het kan bevrijdend zijn, bij Smit de volgende passage tegen te komen: 'Wanneer men zoekt naar het ontstaan en het wezen van de Renaissance dan vraagt men naar de factoren die geleid hebben tot haar geboorte en [die] haar wezen verklaren. Daartegenover stel ik [Smit]: 'de Renaissance was er al ...voordat de factoren hun invloed konden uitoefenen. Zij was er voordat de vormende en vervormende menselijke activiteit haar werk kon beginnen en in opstand kon komen tegen wat in de zin van de Renaissance was geschonken.'

In de Renaissance was dus de mensheid iets zeer zinvol geschonken! Zo'n opmerking werkt vooral bevrijdend als men vergroeid is met een Renaissance-beeld dat deze beweging allereerst voorstelt als de eerste Onafhankelijkheidsverklaring van de Mens, een voorbode van de seculaiisatie. Smit begint met het positieve. En dan gaat hij op de zojuist geciteerde plaats verder met de opmerking dat het nu juist de taak van de christelijke wetenschapper is 'de

² In *Ad Fontes* 6, de rechtstreekse voorganger van om blad.

vraag naar de oorsprong en grond van de dingen (in dit geval de Renaissance) te verleggen naar het goddelijk scheppen, en een nimmer aïlatende belangstelling te hebben voor de dagelijkse vernieuwing in de schepping (waarvan de Renaissance er één is).³ Tot zover Smit.³

Daar moeten we nu eens een lesuur aan wijden! Nota bene, de Renaissance als een geval van niets minder dan ‘de dagelijkse vernieuwing in de schepping.’ Zo’n gedachte doet ons stilstaan en in spannende verwondering vragen: in welk opzicht is de Renaissance dan een geschenk uit de hemel geweest, en welke verrassende mogelijkheden lagen erin besloten? Om vervolgens te vragen: hoe is die generatie ermee omgesprongen en in welke zin is het vervormd en misschien wel ontspoord? Nogmaals, het zijn vragen die bij elk onderwerp gesteld kunnen worden. Te vaak lijkt de geschiedenis die we doceren op een geprogrammeerd proces dat we kunnen ontleden, doorgronden, op maat snijden en bijzetten. Het wonder raakt er dan uit, en de leerling, in plaats van zich telkens weer te verwonderen, geeuwt eens en draait de knop om. Maar als de geschiedenis principieel open blijft, gevuld met een uitnodiging, een uitdaging van buiten de geschiedenis, van Boven, dan kan het doorleefde geschiedenis worden, waarin de uitdagingen van een andere tijd de onze worden.

Durven we het aan, de frontale les af te wisselen met een kringgesprek over de vraag: wat was er goed, wat was er vernieuwend aan dit verschijnsel? En [19] durven we het aan, deze vraag te stellen bij welk onderwerp ook, bijvoorbeeld de opkomst van het nationaal-socialisme en de herontwaking van het Duitse volk? Wat was daarmee aan de mensheid, aan die natie, geschonken? Welke kans lag hier voor een verslagen volk om weer moed te vatten en samen de schouders eronder te zetten, na de vernedering van Versailles en (straks) de ontredde van de inflatie en de uitzichtloosheid van de crisis?

Ik spreek uit onbekendheid met de praktijk. Misschien zijn dergelijke discussies al lang routine. In ieder geval worden de lessen over Nazi-Duitsland door zulk een aanpak – aandacht voor geschonken kansen vanuit de eerste geschiedenis – verfrist en verdiept. Pas daarna nemen we uitvoerig de tijd voor de (overigens broodnodige) behandeling van de duivelse richting waarmee op deze kans in hemelstergende verwatenheid is gereageerd.

Uiteraard kan een comparatieve aanpak hier hulpdiensten verrichten. We stellen dan aan de orde: Hoe kwam Frankrijk er weer bovenop in 1815, na Napoleon? Of in 1870, na Napoleon III? En hoe is West-Europa weer op de been gekomen na de puinhopen van 1945? Openen we wel voldoende de ogen voor de toen herstelde vrijheid en de inherente kracht van de West-Europese vrijheidstraditie, met daaronder: het geschenk van de vrijheid als zodanig, die de miljarden van het Marshallplan slechts konden benutten maar niet scheppend tot leven roepen?

De spiritualiteit van Meijer Smit

Smit beaamde de traditie waarin hij stond. Met Kuyper genoot hij van de vrijheid van wetenschapsbeoefening in gevangenschap aan Christus, door de band aan het Woord. Met Augustinus zag hij de mens in heel z’n bestaan gestempeld door de relatie tot God, waarin de mens eindelijk rust vindt. Met de Reformatorische wijsbegeerte herkende hij de rusteloze zijnswijze van al het geschapene als wezenstrek van de geschiedenis, als levensvoorwaarde waardoor de mens leert om niets hier beneden als zelfstandig, eigenmachtig en autonoom te verafgoden, maar veeleer om alles en allen te blijven oriënteren op Hem die aan de rusteloosheid ontheven is.

Als gereformeerde jongen werd Meijer Smit tijdens zijn studentenjaren (na 1932) gegrepen door het theocentrisch onderricht van de Amsterdamse predikant S.G. de Graaf en van heel ‘de school van Sikkels,’ met die radicale klemtoon op Gods genadeheerschappij over de wereld en die diepe vreugde over de rijkdom van het mensenleven als verbeurd en hersteld

³ Smit, *De eerste en tweede geschiedenis*, 199.

geschenk. Wie de bijzondere spiritualiteit van M.C. Smit wil proeven kan terecht in de diepzinnige verhandeling 'Cultuur en heil'.⁴ Voor de aandachtige fijnproevers is daar nog het korte maar indringende opstel 'De Zondag'.⁵

De kracht van Smits denken en schrijven over de geschiedenis lag niet in systematische uiteenzettingen, verwoord in consistente terminologie, maar veeleer in het doorzien van oppervlakkige antwoorden, het peilen van onvermoede diepten en het openen van vergezichten. Dit alles werd nog versterkt door een zekere schroomvalligheid in zijn persoonlijkheid. Aan het slot van Smits inaugurele oratie belijdt de aantredende hoogleraar dat hij bovenal nodig heeft, naast een vaste overtuiging en de gloed van het enthousiasme, 'dat God in mij wereldzin, vrees voor moeilijkheden, en te snelle tevredenheid over bereikt resultaat verstoort.' Dat terugschrikken voor goedkope antwoorden ging bij Smit ook terug op een woord van de Engelse christen-historicus Butterfield, die eens schreef: diep graven is ons voorrecht en onze plicht, maar tot op de bodem zal ons vorsen nooit reiken.

Wie Smit kent uit zijn geschriften weet met een wijsgerige aangelegd mens te doen te hebben. Maar hij was ook een rasechte historicus. Hij kon geestdriftig spreken over de speciale bekoring van het speuren in archieven en het uitgeven van bronnen. Wie daarvoor roeping voelde kon rekenen op warme aanmoediging van zijn kant.

Daarnaast bleef hij bij uitstek de pleitbezorger voor de grotere kaders waarin dat alles z'n plaats moet vinden. Zijn studie over 'nationalisme en katholicisme' getuigt ervan.⁶ Het is zijns inziens geen historicus die zich niet voortdurend heen en weer beweegt tussen het algemene en het bijzondere. Dit perspectief heeft mij nogal eens geholpen tegen zelfbeklag. De les voor morgen kan best verantwoord zijn, ook al heb je de jongste monografie of het meest recente tijdschriftartikel over de zaak nog niet gelezen.

Het thema van de vrijheid

De ogen open houden voor de vrijheid als onvervreembare eigenschap van de mens heeft grote opvoedkundige waarde. Niets of niemand kan ons van onze vrijheid beroven (of het moet zijn de waanzin of de hersenspoeling). Evenmin kunnen we bij onze verantwoordelijkheid vandaan lopen met een (echt gemeend danwel geveinsd) beroep op onze onvrijheid. Zelfs onder de grootste dwang behouden we een stukje vrijheid in de geest, of in het geweten. Zoals de Engelse dichter Richard Lovelace zong: 'Stone walls do not a prison make/ nor iron bars a cage'.

Ik sprak daar van een 'stukje' vrijheid. Realisme behoedt tegen overdrijving. De marges van de vrijheid zijn soms erg smal. Niettemin is ze reëel, voor iedereen. De gewone mens, de kleine man of vrouw, elke persoon die schijnt op te gaan in 'de massa,' allen bezitten die onuitroeibare menselijke trek. En daarom: de geschiedenis van de gewone mens telt mee. Smit kon enthousiast spreken over het programma van de school rondom het Franse tijdschrift *Annales*. Helaas, wanneer de aanhangers van deze school daarover gingen theoretiseren verdween die kleine man weer onder de overmachtige 'structuren van de lange duur.' Dan kon Smit bijna meesmuilend opmerken: zo komen we ook niet verder. Hij was het tenslotte eens met de visie van K.J. Popma: wat is het onaantastbare in de mens? Beelddrager van God te zijn, en opgenomen te zijn in de relatie tot God, of men het nu wéten wil of niet. Vanuit die gezichtshoek geschiedenis bedrijven, dat was Smits ideaal. Aan het slot van de inaugurele oratie hield hij het zichzelf en de studenten voor: we mogen samen aan het werk 'vanuit het hart der Christelijke religie,' en bij 'de grote vragen voor welke de geschiedenis ons plaatst' kunnen we ons verlaten op 'het onaantastbaar uitgangspunt van onze wetenschap'.

⁴ Hoofdstuk 2 in *De eerste en tweede geschiedenis*.

⁵ *Sola Fide* (1955) ½.

⁶ Opgenomen in de lustrumbundel 1955 van het Gezelschap van Christelijke Historici.

Intussen bezit de geschiedenisdocent in het thema van de vrijheid een belangrijk wapen tegen een bepaald soort verwetenschappelijking van het vak. De jongste ontwikkelingen in Nederland kan ik niet zo goed peilen, maar hier in Ontario staat de ruimte op het rooster voor het vak 'History' voortdurend onder druk, niet alleen in de zin dat besnoeid wordt op de lesuren, maar ook dat het historisch overzicht ('the survey') in [20] de knel komt omdat het ministerie lessen in 'problems and issues' voorschrijft. Hierdoor verzwakt niet alleen het zicht op de continuïteit en de band tussen de geslachten, maar krijgt ook de stem van de sociale wetenschappen een onevenredig grote plaats, waardoor de geschiedenis als menselijke kans en opdracht, als verantwoordelijk handelen, uit het gezichtsveld dreigt te raken.

Onze vorige minister van onderwijs zag het vak geschiedenis liefst opgelost in kritische maatschappijleer. Doch zijn partij, de sociaal-democraten, verloor de verkiezingen en moest het veld ruimen voor een kabinet uit de Conservative Party. De nieuwe minister heeft wat meer respect voor het verleden, en dus voor History, maar een echte Tory is hij toch niet. Waakzaamheid blijft geboden! Het is maar goed dat hij over de (private) christelijke scholen zo goed als niets te zeggen heeft.

Tot slot nog een opmerking die de heer Poley deugd zal doen. Uit persoonlijke ervaring weet ik dat Smit grote belangstelling had voor de publikaties van Van Baal. Overigens net als voor alle werken die de wetenschap niet afgrendelen maar haar juist heel bewust openhouden voor het geheim in de geschiedenis.

© *Transparant* / Arie van Dijk (1997)

Dit artikel is OCR-gescand en kan daarom kleine tiepvoudjes bevatten